

Türkiye'nin 2004 yılı başarısı sürdürülebilir mi? Bu yoldaki tehditler, rizikolar nelerdir?

Prof. Dr. Gülten Kazgan

İstanbul Bilgi Üniversitesi

Ekonomi Bölümü Öğretim Üyesi

2004 yılı birçok gözlemciye göre Türkiye ekonomisi için olağanüstü başarılı bir yıl oldu. Bu başarıya yapılan övgülerin bir kısmı iktidardaki AKP hükümetine yönelikti, bir kısmı da IMF'nin uygulattığı programın üstün başarısına. Başarının dünya ekonomisinden kaynaklanan boyutu ile Türkiye'nin dış ekonomik ilişkileri bağlantılı boyutu ise gündeme getirilmedi; bu ikisi bir yana bırakılırsa, gerçekten de temel makro ekonomik göstergeler, 2003'te başlayan istikrarlı büyümeye geçişin 2004'te güçlenerek doruklara tırmandığını ortaya koyuyordu. Bir yanda %9,9'un üstüne fırlayan¹ GSMH artış hızı, bir yanda %10'un altına doğru inen fiyat artış hızı, bir yanda %16 civarına inen faiz haddinin yanına bir de 1.35 YTL/dolar etrafında oynayan döviz kuru ve 66 milyar doları aşan ihracat eklendiğinde, Çin ile yarışan bir "istikrar içinde hızlı büyüme" tablosu ortaya çıkmakta.

Ancak bu tablonun yaratılmasında dış etkenlerin payı çok zaman "es" geçilmekte² Uluslararası boyutun üzerinde durmayı gerektiren bir yanı, çığ gibi büyüyen uluslararası fonların dünyanın dört bir yanına, bu arada yükselen pazar ülkelerine ve Türkiye'ye kârlılığı artırma peşinde savrulmaları; ikinci yanıysa, Türkiye'de sorumluların gözü kapalı biçimde içeri giren fonları ithalat patlarken yarın ne olur diye düşünmeden onaylaması; cari işlemler açığı 15 milyar doları, açığın GSMH'ya oranı %5'i aşarken, yarını düşünmeden şarkı söylemeyi sürdüren Ağustos böceği gibi, bu açık karşısında hareketsiz kalmaları ve başarı türküleri söylemeyi sürdürmeleridir. Oysa, dış fonların hücumuna uğrayan pek çok yükselen pazar ülkesi, buna boyun eğmedi, "gard"ını aldı ve 2004 yılında cari işlem fazlası vermeyi başardı. Sadece Türkiye, Mısır gibi birkaç gelişmekte olan ülkedir ki dış açıklarının patlaması karşısında kayıtsız kaldı.³ Türkiye'nin kayıtsızlığından ötürü 2004'te patlayan açığın 2005'te daha da büyüterek sürmesi söz konusu.

---

¹ %9.9 oranındaki büyüme hızı DİE'nin farklı yollardan hesaplanan milli gelir hesaplarını birbiriyle tutarlı duruma getirme çabasında ortaya çıktığı anlaşılmış bulunuyor.

² Siyaset düzleminde "es" geçme çok zaman ihracatın 66.7 milyar doları aştığını söyleyip, ithalatın nereye vardığına (90.6 milyar dolar) değinmemek biçiminde oluyor. Üst düzey bürokratlar için de çok zaman aynı ihmalkârlık söz konusu.

³ Nitekim yükselen pazar ülkeleri bir bütün olarak, Türkiye gibi açık veren birkaç ülkeye rağmen dış fazla verdiler.

Dış açığı karşılayan fon girişleri YTL'yi aşırı değerlendirirken, istikrar içinde büyümeye katkı yapıyor. Mal bolluğu ve düşük fiyatta ithalat enflasyonu düşürüyor; diğer yandan, kredi genişlemesinin düşürdüğü faiz haddi yatırımları ve tüketim harcamalarını genişletirken, ucuz girdi ithali ve işsizliğin baskı altında tuttuğu ücretler, kârlılığı artırmak yoluyla büyümeye ivme veriyor; ucuz girdi ithali ve üretim artışı ihracatı da teşvik ediyor. Bu istikrarlı büyüme tablosunun aynı zamanda iki alanda ciddi dengesizlik kaynağı olduğu bir gerçek. Aşırı değerli YTL ve düşen faiz haddi sermayeyi emeğe nazaran ucuzlatıp emek ikamesini getiriyor; yani büyümenin istihdam artışı yaratmadığı görülüyor; diğer yandan cari açığın büyümesi dış borç stokunu büyütüyor.

Oysa, günümüzün dünya ortamı Türkiye için ciddi rizikolar ve tehditler getiriyor; buna aşırı değerlenmiş kurun içindeki üretim yapısında yarattığı "yalınkatlaşma", iflaslar, işsizlik ekleniyor. Diğer bir deyişle, 2004'te yaşanan hızlı büyüme ve makro ekonomik göstergelerdeki iyileşmenin sürdürülemezliği çok yönlü, çok boyutludur.

1) ABD'nin yarattığı tehditler ve rizikolar

i) ABD 21. yüzyılda Dünya İmparatorluğu'nu kurmaya geçerken bunu, başta petrol ve doğal gaz, dünya enerji kaynaklarına egemen olarak kurmayı tasarlamış gözüküyor. Uluslararası düzeyde "küreselleşme, serbestleşme, özelleştirme" yolunda dayatılan politikalar görünüşe göre küresel çapta denetimi, güdülemeyi sağlamaya yetmemiş olmalı. İşte bu yolda geliştirilen Büyük (veya genişletilmiş) Ortadoğu Projesi (BOP) Fas'tan Kazakistan'ın Çin sınırına uzanan halkı Müslüman, bir kısmı da şeriat rejiminde yaşayan ülkelere "demokrasi ve serbest piyasa" düzeni getirmek üzere yola çıktı. İlk deneme alanı Afganistan ve Irak oldu. Şimdi bu iki ülke de savaştan, yakılıp yıkılmaktan bitkin düşmüş binlerce ölü vermiş halde, üstelik karışıklıklar içinde ve işgal altında.

Irak'taki savaşı içerden destekleyen Iraklı Kürt nüfusu artık ABD'nin (İsrail ve İngiltere ile birlikte) stratejik ortağı ve siyasi teşkilatlanmasını tamamlamış bağımsız/yarı bağımsız bir devlet konumunda. Kerkük'ü Arap ve Türkmen nüfustan arındırmak yolunda çok mesafe katettikleri gibi, petrol sayesinde, kurulan devletin ekonomik temeli de hazırlanmış olacak. Bunun Türkiye açısından yarattığı tehdit hemen ortaya çıktı: PKK'nın silahlı eylemleri Kandil dağlarında silahlı çatışmalar sürerken, yollarda patlayan mayınlar ve çatışmalarla Türkiye'de şehitler yaratıyor. Eş-anlı olarak İstanbul ve Ankara'da ve diğer kentlerdeki üniversitelerde öğrenciler arasında silahlı eylemler "sağ-sol" çatışmalarıyla yeniden başladı. Yani 1990'lı yıllarda Türkiye'ye 30 bin ölü ve 100 milyar dolar askeri ve diğer harcamaya mal olan silahlı eylemler yeniden gündeme taşınıyor. Türkiye'nin 2005 yılında ekonomik sağlığı bağlamında karşılaştığı en büyük tehditlerden biri bu. Çünkü, hem bütçe disiplini ve dış dengeyi tehdit ediyor, hem iç/dış sermaye açısından Türkiye'nin rizikosunu arttırıyor. Buna varil fiyatı 60 doları

aşan petrol ve doğal gaz uzun vadeli anlaşmalarla bağlanan Türkiye'nin dış ticaret hadlerinde kötüleşmenin getirdiği gelir kayıpları ekleniyor.⁴

ii) Ancak BOP'un yarattığı tehditler Irak'a inhisar etmiyor. Sırada Suriye ve İran var. Türkiye son yıllarda bu iki devletle ilişkilerini düzeltmeye, ticareti arttırmaya, İran'dan doğal gaz almaya çalışıyor. ABD bu iyi ilişkileri kabul etmediği gibi Türkiye'nin ABD tarafından yapılacak askeri harekâta destek olmasını istiyor. Felsefesi, "ya benden yana olursun, olmazsan bana karşısın demektir" yolunda. Türkiye bu ABD yaklaşımı karşısında ne yapabilir?

Belirtmek gerekir ki, dış açığı büyük olup, ancak büyük çapta kaynak girişiyle makro göstergelerini düzeltme yoluna sokabildiği ölçüde vereceği siyasal tavizlere de sınır koymama durumunda kalıyor. Son krizi (2001) atlatabilmek için IMF'den kotasının kat kat üstünde 30 milyar dolar gibi bir tutar almak zorunda kaldı; 2004'e kadar ancak bir bölümünü ödeyebildi, tekrar 10 milyar dolarlık bir uzatma için yeni bir anlaşma yapma yoluna girdi. Bu yolda verdiği siyasal tavizler çok büyük.⁵ Dış açığını kapayamadığı sürece yeni borç alabilmek için sürekli yeni taviz verme baskısı altında kaldığı gibi, içeri giren sıcak paranın "güvenini sağlamak" için de aynı durum gerekiyor. 2004 sonu itibariyle giren sıcak para 35 milyar dolara varmıştı; artı IMF kredileri, ülkeyi dolara boğdu. Ekonomide 2004'te yaşanan yapay refahın kaynağı bu. Bunun karşılığı da verilen tavizler. Tavizleri vermezse, IMF'den bol bol kredi alamayacağı gibi sıcak paraların kısmen çekilmesi tehdidi altına da giriyor. Bu paraların çekilmesiyse, yeni bir kriz demek.

Kısacası, büyüyen dış açıklar BOP ile çakıştığında Türkiye'yi istenilen tavizleri vermek ya da şiddetli bir kriz yaşamayı göze almak tehdidiyle karşı karşıya bırakıyor.

iii) ABD'nin yarattığı bir diğer tehdit, kendisinin finansal dengesizliğinden kaynaklanmakta. Bill Clinton ABD'nin büyük bütçe açıkları ile buna koşut gelişen dış açıklarını başkanlıktan ayrılmazdan önceye kadar adım adım dengeye döndürmüştü. Ancak G. W. Bush'un savaşkan yöntemleri kamu askeri harcamalarını tekrar göklere sıçrattı ve bu açıklar tekrar büyüme yoluna girdi. Ayrıca kamu harcamalarını ve açığı büyüterek, 2001'de patlayan krizi aşma yolunda Keynesçi politikalar kullanılır oldu. ABD para arzını genişletip kısa vadeli faiz hadlerini (%1'e kadar) düşürdü ve durgunluğu aştı. Ancak bu arada da dünya dolar bolluğuna girerken dolar da Avro ve diğer başlıca paralar karşısında değer kaybına girdi. 2004'ten itibaren Federal Rezerv Bankası yavaş yavaş faiz hadlerini arttırmaya

---

⁴ İthalat/GSMH oranı yükseldikçe dış ticaret hadlerindeki kötüleşme oranı veri iken, ithalat yoluyla dış dünyaya transfer edilen gelirin GSMH'ya oranı da artar. 2004'te GSMH'nın %30'a varan ithalat oranı, dolayısıyla, önemli gelir kaybı kaynağıdır.

⁵ Bunların başında "taçtaki pırlanta" niteliğindeki kamu girişimlerini haraç mezat satmak, siyasal-idari yapısını değiştirmek, Türkiye'nin her yanına hizmet götüren kamu teşkilatını dağıtmak gibi dönüşümler geliyor. Haraç mezat satılan kamu girişimleri hızla yabancılara geçmeye başlayan yerli bankalar özel kesimin de tepkisini çekmeye başladı.

geçti. Kısa vadeli faizler %3'e ulaştı ve daha da artış yolunda. Böylece, dolar Avro karşısında yeniden değer kazanma yolunda.

Tabii, ABD'nin Araplara/Müslümanlara düşmanca tavrı dolayısıyla ABD'den kaçan Arap paraları ABD'ye herhalde geri dönmeyecek; ancak diğer fonlar dönecek ve dönmekte. Bu da kaçan fonların ABD'ye dönerken yükselen pazarlardan geri çekilmesi demek. Türkiye'nin patlayan cari işlem açıkları giren paralar açısından devalüasyon rizikosunun büyümesini getiriyor; yüksek faiz artı değerlendirilen YTL'nin 2004'te bir ara %60'a kadar fırlattığı sıcak para getirisi, para girişinin sürmesiyle birlikte girmiş fonların içeride kalmasını sağladı. Ancak ABD'de faizlerin yükselişi %5-6'yı bulduğunda, Türkiye'de giderek artan devalüasyon rizikosu karşısında, bu paraların ne kadarı içeride kalmayı sürdürür? Arap paraları kalsa da, artan ABD faizleri bir yandan, yükselen ABD borsası diğer yandan bu paraların geri çekilmesi olgusunu her an gündeme taşıyabilir. Tabii, bu çekilme ani ve yığımlı olduğunda yaratacağı şiddetli devalüasyonun ve faiz haddi artışının şiddetli bir kriz yaratacağı açıktır. Reel efektif döviz kuru endeksinin (TÜFE esaslı 1995=100) 2004 Aralık ayı itibarıyla %43 oranında aşırı değerli YTL'ye işaret ediyor olması dolayısıyla, devalüasyonun da yüksek oranlı ve ekonomiye olumsuz etkisinin de o ölçüde şiddetli olması olasıdır. IMF ile yeni bir stand-by anlaşmasının imzalanması IMF'ye geri ödemeleri önümüzdeki yıllara yayarak yükünü kısa vadede hafifletiyor olsa da, içerideki fonların toplamı uluslararası rezervleri aşma noktasına doğru gidiyor. Yani, bugünkü "başarı" için yarın ödenecek bir fiyat var. (IMF ile olan son anlaşma 2007 sonunda bitecek.)

2) AB ilişkilerinden kaynaklanan tehditler ve rizikolar

AB'dan 17 Aralık 1999'da tam üyeliğe adaylığının kabulü sonrasında Türkiye, "Kopenhag kriterleri"ni gerçekleştirme yolunda önemli adımlar attı. Bunu izleyerek de 3 Ekim 2005'te müzakerelerin başlaması kararlaştırıldı. Ancak, müzakereler konusunda ortaya konan yöntemin engellerle dolu olması yanında, AB'nin kendi içinde ortaya çıkan çalkantılar, müzakerelerin olumlu biçimde yürüyebilme olasılığını iyice azaltmış bulunuyor (AB Anayasası konusunda yapılan referandumun Fransa ve Hollanda'da reddedilmesinin ve AB bütçesinden katkı paylaşımının yarattığı çalkantılar). Bunun başlıca nedeni, AB'nin daha fazla genişlemesine karşı Fransa ve Almanya gibi "kilit ülkeler"deki tepkiler; hele Türkiye gibi büyük nüfuslu, kültürü farklı, halkı Müslüman bir ülke konu olduğunda, genişlemeye tepki daha da şiddetlenmekte.

Medyada, iş çevrelerinde, hatta akademik çevrelerde yaygın kanı, Türkiye'nin 2003 ve 2004 yıllarında ekonomisinin hızla temel makro ekonomik göstergelerinin iyileşmesi ve mali sermaye girişlerinin artışında başlıca etken, Türkiye'ye "güven" in artmasıdır; bunun da kaynağı AB'a tam üye olarak katılma yolunda Türkiye'nin attığı adımlar ve bunun karşı tarafta kabul buluyor gözükmesidir. Bu görünüm artık giderek bozulmaktadır; Türkiye'nin AB siyasi kurumlarında istenmemesi, Anayasa'nın Fransa ve Hollanda'da reddinde temel nedenin Türkiye'yi de içeren genişleme süreci olduğu savı, artık sürekli gündemdedir. Bu gibi engeller ortaya çıkıp Türkiye'de de AB dayatmalarına tepkiler arttıkça, söz konusu peşin güven giderek aşınıyor. Diğer bir deyişle, 2004'te Türkiye'nin tam üyelik statüsüne geçebileceği yolunda içeride ve dışarıda doğan "güven" duygusu, giren fonlarda artışa katkı yaptığı gibi, kendi içinde de bundan bağımsız olarak bir iyileşme kaynağı olmuştur.

Oysa, artık tam üyelik Türkiye için giderek ufukta silikleşen bir hayale dönüşmekte. İşin daha kötüsü, Türkiye'nin alması bir tasarımının olmamasıdır. Kendisine AB'dan yansıyan "imtiyazlı ortaklık" teklifi kabul edebileceği bir proje midir? Daha doğrusu bunun içeriği tam nedir? Türkiye'nin ya da iktidardaki hükümetin bir alternatif projesi var mıdır yoksa yok mudur? Bu soruların yarattığı belirsizlik, 2004'teki "güven" duygusunu giderek artan bir "güven aşınmasına" döndürüyor.

Kısacası, Türkiye'nin en yakın siyasal ve ekonomik ilişkilerinin olduğu iki büyük dünya gücünden kaynaklanan etkiler ve belirsizlikler 2004 yılının başarısının izleyen yıllarda sürdürülebilirliği bağlamında olumlu beklentiler vermiyor bize.

3) Türkiye'nin iç yapısındaki dönüşümün yarattığı tehditler ve rizikolar

- i) 1998 yılından bu yana, Türkiye önce üst üste krizler yaşadı (1999-2001), sonra da giderek hızlanan ama dalgalı bir büyüme sürecine girdi (2002-2004). Bu ikinci sürecin başlıca özelliği, içeri artan tutarda dış fon girişinin etkisi altında, TL'nin giderek aşırı değerlenmesi ve cari işlem açıklarının giderek büyümesi oldu; öyle ki, 1998'de 1.34 milyar dolar olan açık, 2004'te 15.45 milyar dolara çıkmış; 2004 sonu itibariyle reel efektif kurdaki TL'nin aşırı değerlenmesi (1995=100) %43'e varmıştı.

Bu rizikolu gidişten önceki dönemde gözlenen bir olgu, Türkiye'nin ihracatının giderek artan oranda ithalata bağımlı hale gelmesiydi (DİE kaynaklı girdi-çıkıtı tablolarına göre). Bir TL ihracat yapmak için 1979'da sadece 0.052 TL ithalat gerekirken bu ikinci rakam 1998'de 0.1459'a çıkmıştı. Günümüzdeki durumu aydınlatacak yeni bir girdi-çıkıtı tablosu yapılmadığı için, böyle bir katsayı vermek mümkün değil. Ancak aşırı değerli YTL'ye rağmen ihracatta rekabet gücünü kaybetmemenin yolu, içerdeki fiyattan satın alınabilecek girdileri, YTL değerlendirildiğinde giderek daha ucuz fiyatlı gelen ithal mallarıyla ikame etmekten geçiyor.⁶ Bu da iç üretimin dikey tamlanmasını giderek bozuyor. Bir yandan içeride üretim yalınlaşırken, bir yandan iç üretim ve ihracat ithalatsız yaşayamaz duruma giriyor.

- i) Bunun kaçınılmaz iki sonucu var. Biri ithalat yapmadan ekonominin büyüyemez ve ihracat yapamaz olmasıdır; ikincisi de dış borçlanmanın kaçınılmaz hale gelmesidir. 1990 sonrası Türkiye (benzer bir durum 1947'den bu tarihe kadar da mevcuttur) ancak kriz yıllarında cari işlem dengesini kurmuş/fazlasını vermiş,⁷ kısa vadeli dış borçları ödemiştir; oysa

---

⁶ Türkiye 2004'te dolar/Avro kurunu dolar aleyhine, Avro lehine değişmesinden de yararlandı. İhracatın yaklaşık %55'i değerlendirilen Avro sayesinde AB ülkelerine yöneldi, oysa girdi ithalinin (başta petrol/doğal gaz) önemli bölümü dolar üzerinden yapılmakta. Dolar/Avro kurundaki bu değişme rekabet gücünü sürdürmeye katkı yaptı. Ancak, 2005'te dolar tekrar Avro karşısında değerlenmeye başlayınca, bu olanak da ortadan kalkıyor.

⁷ Bunun tek istisnası, 1. petrol krizi öncesi dünyada hammadde spekülasyonunun ihracat mali hammadde fiyatlarını fırlattığı, işçi dövizini girişinin hızlandığı 1970 TL devalüasyonunu izleyen 1972 ve 1973 yıllarıdır.

krizi izleyen yıllarda büyüme hızlanırken dış açık ve dış borçlanma tekrar sürmüştür. Ancak 2004 sonu itibariyle 161.75 milyar dolara varan dış borç stoku ile Türkiye en büyük dış borç stoku olan 5. ülkedir ve artık "ağır borçlu ülke" konumundadır. Ne var ki oluşan üretim yapısı ile ihracat yapısı, büyümek yolunda giderek daha fazla ithalat, daha fazla dış borç gerektiriyor. Bunun düzeltilebilmesiyle, ciddi bir yapısal dönüşüm gerektirmekte ekonomide oluşan bu çarpık yapıda. Yani, önümüzdeki yıllarda ya siyaset buna öncelik verip yapısal dönüşüm için çaba gösterecek ya da şiddetli bir kriz bunu zorunlu hale getirecektir.

SONUÇ

İncelenen dış etkenler ve iç etkenler birlikte, 2004'teki görünüşe göre başarılı ama tabanı çürük, dış tehditleri ve rizikoları büyük yapının sürdürülebilir olmadığını bize göstermekte. Tabii, Türkiye'nin dış etkenlerin tümünü kendi lehine çevirmesi ya da denetleyebilmesi söz konusu olamaz. Ne var ki, döviz kurunda sert bir ayarlamaya yer bırakmadan, YTL'deki aşırı değerlenmeyi adım adım düzeltme ve cari işlem açığını küçültme yoluna girmesi, buna koşut biçimde değişecek görelî fiyat yapısından destek alarak, iç üretim yapısında ithalat bağımlılığını azaltacak politikaları yürürlüğe koyması, mümkündür ve yapılmalıdır.

2004'ün birkaç yıl daha tekrarı ancak var olan bozuklukların ağırlaşmasıyla ve düzeltmelerin de giderek daha zorlaşması ve maliyetinin yükselmesi pahasına mümkün olabilir. Belirtelim ki, son IMF anlaşmasının biteceği 2007 sonu ve 2008 başı bu bağlamda en rizikolu yıllar olmaya adaydır. Ta ki, daha yakın bir tarihte ABD ve/veya AB kaynaklı bir ciddi tehdit ortaya çıkmış olmasın.